

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα μελέτη έχει ως κύριο αντικείμενό της το πρόβλημα της ανεξιθρησκίας στη σκέψη του Locke. Ωστόσο, η μελέτη αυτή δεν σκοπεύει να δώσει απλώς μιαν έκθεση της θεωρίας του Locke για την ανεξιθρησκία, έστω σε συνάρτηση με τη φιλοσοφία του. Αντίθετα, στόχος της μελέτης αυτής είναι να δώσει, μέσα από την παρουσίαση της θεωρίας του για την ανεξιθρησκία, μια συνολική ερμηνεία της σκέψης του φιλοσόφου· μιαν ερμηνεία που να αποσαφηνίζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της και να καθορίζει τη θέση του φιλοσόφου στη διαδικασία της κίνησης των ιδεών.

Η μελέτη αυτή ξεκινάει από την άποψη ότι η ανθρώπινη φύση δεν είναι δεδομένη, αλλά ότι είναι το προϊόν του κοινωνικού της περιβάλλοντος. Η ανθρώπινη φύση δεν είναι μια αιώνια και αναλλοίωτη υπόσταση. Αντίθετα είναι το σύνολο των κοινωνικών της σχέσεων. Αυτό που καθορίζει κυρίως την ανθρώπινη φύση είναι ο κοινωνικός της χαρακτήρας. Έτσι, τόσο η σκέψη του ανθρώπου όσο και οι πράξεις του καθορίζονται από τις δυνατότητες που του προσφέρει το κοινωνικό του περιβάλλον. Η ίδια η σκέψη του άλλωστε αναπτύσσεται ανάλογα με τα προβλήματα ή εμπόδια που το ίδιο το περιβάλλον του βάζει. Η άποψη αυτή συνεπάγεται λογικά ότι η ανθρώπινη φύση είναι στενά δεμένη με την ιστορία. Η ιστορικότητα της ανθρώπινης φύσης είναι επίσης ένα βασικό της χαρακτηριστικό.

Προσδιορίζοντας με τον τρόπο αυτό την ανθρώπινη φύση, δεν θα πρέπει ωστόσο να δούμε τον άνθρωπο ως ένα απλό προϊόν των ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών. Οι ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες είναι οι ίδιες προϊόντα της ανθρώπινης πράξης. Ανάμεσα στον άνθρωπο και τις ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες υπάρχει μια αλληλεπίδραση καθοριστική, έτσι που το ένα μέρος να προϋποθέτει το άλλο. Οι άνθρωποι με τη δράση τους πάνω στη φύση, στην προσπάθειά τους να προσαρμοστούν σ' αυτή και να ικανοποιήσουν τις βιολογικές τους ανάγκες, δημιουργούν τους όρους της κοινωνικής και συνακόλουθα της ιστορικής τους ύπαρξης. Οι όροι αυτοί στη συνέχεια καθορίζουν την πιο πέρα ανάπτυξη των ανθρώπων. Διαφορετικά, οι άνθρωποι ως κοινωνικά και ιστορικά όντα αναπτύσσουν γλώσσα, οργανώνουν τη συλλογική τους ζωή, δημιουργούν τους κοινωνικούς θεσμούς· αναπτύσσουν την τέχνη και την επιστήμη και δημιουργούν πολιτισμό. Τα στοιχεία αυτά καθορίζουν στη συνέχεια τις δυνα-

τότητες και την παραπέρα εξέλιξη του μέσα στο χρόνο. Ο άνθρωπος είναι ταυτόχρονα ο δημιουργός αλλά και το αποτέλεσμα (προϊόν) της κοινωνικής και ιστορικής του εξέλιξης. Αν η παραπάνω άποψη για την ανθρώπινη φύση είναι σωστή, τότε ο ίδιος ο άνθρωπος και οι πράξεις που τον εκφράζουν μπορεί να κατανοηθούν μόνο όταν τον δούμε ως μέρος μιας ευρύτερης ολότητας που συνεχώς εξελίσσεται. Μόνον όταν δούμε τον άνθρωπο σε σχέση με την κοινωνική ολότητα που εξελίσσεται θα μπορέσουμε να κατανοήσουμε και επιπλέον να εξηγήσουμε τη σκέψη και την πράξη του¹.

Η άποψη ότι ο χαρακτήρας της ανθρώπινης φύσης είναι ουσιαστικά κοινωνικός μάς αναγκάζει να θέσουμε, ως απαραίτητη προϋπόθεση της μελέτης μας, το αίτημα της αποσαφήνισης του κοινωνικού πλαισίου μέσα στο οποίο ζει και δρα ένα συγκεκριμένο πρόσωπο. Η ανάλυση μιας συγκεκριμένης κοινωνικής δομής, και στο βαθμό που μας ενδιαφέρει άμεσα για την ερμηνεία της σκέψης μιας συγκεκριμένης προσωπικότητας, προϋποθέτει μεθοδολογικά την αποσαφήνισή της. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, οι άνθρωποι με τη δράση τους πάνω στη φύση δημιουργούν τους όρους της κοινωνικής τους ύπαρξης. Οι όροι αυτοί πρωταρχικά είναι προϊόν της ανθρώπινης εργασίας, που είναι κυρίως η διαδικασία παραγωγής των υλικών αγαθών, τα οποία είναι αναγκαία για την ύπαρξη των ανθρώπων. Η διαδικασία ή ο τρόπος παραγωγής των υλικών αγαθών αποτελεί τη βάση της κοινωνικής ζωής. Πάνω στη βάση αυτή ορθώνεται το πολιτικό και ιδεολογικό εποικοδόμημα, δηλαδή οι πολιτικές και ιδεολογικές απόψεις της κοινωνίας και οι ανάλογοι θεσμοί. Ο τρόπος παραγωγής και το σχετικό εποικοδόμημά του συγκροτούν τον κοινωνικο-οικονομικό σχηματισμό. Στην ανθρώπινη ιστορία γνωρίζουμε τους εξής βασικούς κοινωνικο-οικονομικούς σχηματισμούς: τον πρωτόγονο κοινοτικό, τον δουλοκτητικό, τον φεουδαρχικό, και τον κεφαλαιοκρατικό. Θα μπορούσαμε επίσης να κάνουμε λόγο, τουλάχιστον ως θεωρητική δυνατότητα, και για τον σοσιαλιστικό κοινωνικο-οικονομικό σχηματισμό. Οι κοινωνικοί αυτοί σχηματισμοί, στην ιστορική τους εμφάνιση και ανάπτυξη, ενδιαφέρουν άμεσα τη συγκεκριμένη μελέτη. Κι αυτό γιατί θα χρειαστεί να αναλύσουμε την κοινωνική δομή της Αγγλίας κατά τον δέκατο έβδομο αιώνα, για να κατανοήσουμε όσο είναι δυνατόν σωστά τη σκέψη του Locke².

Ωστόσο, προτού περάσουμε στην ανάλυση αυτή, θα πρέπει να δούμε την τυπική δομή αυτού που ονομάσαμε “τρόπο παραγωγής”, καθώς και τη λειτουργική του σχέση με το πολιτικο-ιδεολογικό εποικοδόμημα. Σ’ έναν τρόπο παραγωγής διακρίνουμε τις παραγωγικές δυνάμεις και τις παραγωγικές σχέσεις. Με τις παραγωγικές δυνάμεις εννοούμε την ικανότητα μιας

κοινωνίας να παράγει, που περιλαμβάνει τόσο τα εργαλεία παραγωγής, όσο και τις μεθόδους και την οργάνωση της συλλογικής εργασίας. Με τις παραγωγικές σχέσεις εννοούμε τις μορφές ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, καθώς και τον τρόπο κατανομής των οικονομικών αγαθών που συνεπάγεται μια ορισμένη ιεραρχία. Οι αλλαγές στον τρόπο παραγωγής επιδρούν άμεσα στο πολιτικό και ιδεολογικό εποικοδόμημα, δηλαδή στις κοινωνικές και πολιτικές αντιλήψεις και στους αντίστοιχους θεσμούς. Όποιος είναι ο τρόπος παραγωγής που κυριαρχεί σε μια κοινωνία, ανάλογες είναι οι ιδέες και οι θεωρίες της κοινωνίας αυτής. Ωστόσο, δεν πρέπει να αντιληφθούμε μηχανιστικά τη σχέση του τρόπου παραγωγής και των ιδεών που επικρατούν σε μια συγκεκριμένη ιστορική κοινωνία. Η τυπική μορφή του τρόπου παραγωγής λειτουργεί ιστορικά σ' έναν καθορισμένο κοινωνικό σχηματισμό που αποτελεί μιαν ολότητα συγκεκριμένων παραγόντων-στοιχείων. Στην ολότητα αυτή τα διάφορα στοιχεία αλληλεπιδρούν το ένα πάνω στο άλλο, έτσι που οι ιδέες που καθορίζονται αρχικά από τον τρόπο παραγωγής να επηρεάζουν με τη σειρά τους τον ίδιο τον τρόπο παραγωγής. Η εξέλιξη των κοινωνικών σχηματισμών και συνακόλουθα η ίδια η κίνηση της ιστορίας δεν είναι μια γραμμική διαδικασία. Στην ιστορία η γραμμική αιτιότητα είναι μια υπεραπλούστευση. Ένα άλλο στοιχείο που θα πρέπει να προσέξουμε είναι ότι στους συγκεκριμένους κοινωνικούς σχηματισμούς τα καθαρά τυπικά στοιχεία δεν ανταποκρίνονται απόλυτα στον τρόπο παραγωγής που τους καθορίζει. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για τη μελέτη μας, γιατί, όπως θα δούμε στη συνέχεια, η Αγγλία του 17ου αιώνα δεν είναι μια τυπικά φεουδαρχική χώρα, ούτε όμως και μια καπιταλιστική χώρα στην οποία κυριαρχεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής³.

Ο δέκατος έβδομος αιώνας είναι ο κρίσιμος αιώνας της μετάβασης από τα κατάλοιπα της φεουδαρχίας στην τυπικά καπιταλιστική οργάνωση της κοινωνίας. Είναι ο αιώνας του ανερχόμενου καπιταλισμού και της δυναμικής πια παρουσίας της αστικής τάξης στην κοινωνική ζωή. Το φαινόμενο αυτό στην Αγγλία έχει βεβαίως τα δικά του τυπικά χαρακτηριστικά που θα αναλύσουμε αμέσως πιο κάτω. Ωστόσο, το πρόβλημα της γένεσης του καπιταλισμού, και συνακόλουθα το πέρασμα της αστικής τάξης στην εξουσία, έχει γίνει αντικείμενο πλατιάς μελέτης, τα πορίσματα της οποίας αξίζει να αναφέρουμε εδώ συνοπτικά⁴. Κι αυτό γιατί έχει άμεση σχέση με το αντικείμενο της μελέτης μας. Πρόκειται κυρίως για τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη θρησκεία και ειδικότερα στον Προτεσταντισμό και τη γένεση του καπιταλισμού.

Σύμφωνα με τις αναλύσεις του Maurice Dobb, με τον όρο “καπιταλι-

σμός” όλοι οι μελετητές, ακόμα και σήμερα, δεν εννοούν το ίδιο πράγμα. Φυσικά σήμερα δεν αμφισβητεί κανείς την ύπαρξη του καπιταλισμού ως ιστορικού φαινομένου. Ωστόσο, έχουν γίνει απόπειρες ερμηνείας του από ορισμένους οικονομολόγους κατά έναν καθαρά τεχνικό τρόπο, έτσι που ο όρος “καπιταλισμός” να μην έχει παρά ελάχιστα κοινά με τον όρο Καπιταλισμός ως μια κατηγορία ιστορικής ερμηνείας. Συγκεκριμένα με τον όρο “καπιταλισμός” αναφέρονται στις μεθόδους της παραγωγής και τον συνδέουν κυρίως με μια ορισμένη άποψη της φύσης του κεφαλαίου. Δεν αναφέρεται καθόλου ο όρος αυτός στον τρόπο κατοχής των μέσων παραγωγής, παρά μόνο στην οικονομική προέλευση και την έκταση της χρήσης τους. Μια τέτοια άποψη, όπως είναι φανερό, δεν βοηθά καθόλου στην αποσαφήνιση των ιστορικών διαφοροποιήσεων, αφού μ’ αυτή την τεχνική σημασία του όρου “καπιταλισμός” μπορούμε ν’ αναφερθούμε σ’ όλες τις ιστορικές μορφές παραγωγής, εκτός ίσως από τις πολύ πρωτόγονες. Μια άλλη άποψη είναι αυτή που βλέπει τον Καπιταλισμό ως ένα χρονικά περιορισμένο φαινόμενο. Σύμφωνα με την άποψη αυτή ο Καπιταλισμός ταυτίζεται μ’ ένα σύστημα αδέσμευτης ατομικής *επιχειρηματικότητας*: ένα σύστημα όπου οι οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις ρυθμίζονται με συμβόλαιο, όπου οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι στην αναζήτηση των μέσων συντήρησής τους και όπου νομικοί καταναγκασμοί και περιορισμοί είναι απόντες. Ουσιαστικά ο Καπιταλισμός γίνεται συνώνυμος μ’ ένα καθεστώς του Laisser-Faire και από ορισμένες απόψεις μ’ ένα καθεστώς ελεύθερου ανταγωνισμού. Η θέση αυτή φυσικά, από λειτουργική άποψη, είναι τόσο περιορισμένη, που τελικά είναι αμφίβολο αν υπήρξε ένα τέτοιο σύστημα που να κάλυπτε άλλες χώρες εκτός των Η.Π.Α. και της Βρετανίας, αν και στις χώρες αυτές η περίοδος αυτή ήταν σχετικά αρκετά σύντομη⁵.

Οι βασικές ερμηνείες που άσκησαν μεγάλη επιρροή στην ιστορική έρευνα και την ιστορική ερμηνεία είναι κυρίως οι ερμηνείες που αναφέρονται στην γένεση του Καπιταλισμού και την ανάπτυξη του σύγχρονου κόσμου. Πρόκειται για τις ερμηνείες των Werner Sombart, Max Weber και Karl Marx.

Για τον Sombart, καθώς παρατηρεί ο Dobb, “η ουσία του καπιταλισμού δεν βρίσκεται σε οποιαδήποτε άποψη της οικονομικής του ανατομίας ή φυσιολογίας, αλλά στην ολότητα αυτών των απόψεων όπως αυτές εκφράζονται στο πνεύμα (Geist) που διαποτίζει τη ζωή μιας ολόκληρης εποχής. Αυτό το πνεύμα είναι μια σύνθεση του πνεύματος της επιχείρησης ή της περιπέτειας με το “αστικό πνεύμα” του υπολογισμού και της λογικότητας”⁶. Πιο συγκεκριμένα, ο Sombart ορίζει τον καπιταλισμό ως ένα οι-

κονομικό σύστημα, δηλαδή έναν ενιαίο τρόπο παραγωγής αγαθών για την ικανοποίηση υλικών αναγκών, που διαπνέεται από ένα ορισμένο πνεύμα, ρυθμίζεται και οργανώνεται σύμφωνα μ' ένα ορισμένο σχέδιο και συνεπάγεται μια ορισμένη τεχνική γνώση. Έτσι ο καπιταλισμός ως οικονομικό σύστημα, σύμφωνα με τον Sombart, συγκροτείται από τα εξής στοιχεία: το οικονομικό πνεύμα, δηλαδή το σύνολο των σκοπών, των κινήτρων και των αρχών που καθορίζουν τη συμπεριφορά των ανθρώπων στην οικονομική ζωή, τη μορφή της οικονομικής ζωής ή το αντικειμενικό σύστημα ρύθμισης των οικονομικών σχέσεων και την τεχνολογία της οποίας γίνεται χρήση στην οικονομική διαδικασία.

Η ανάλυση των στοιχείων αυτών θα δείξει πιο συγκεκριμένα τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του καπιταλισμού. Σύμφωνα με τον Sombart, το πνεύμα του καπιταλισμού κυριαρχείται από τρεις ιδέες: την ιδέα απόκτησης αγαθών, τον ανταγωνισμό και τη λογικότητα. Καθώς παρατηρεί, “Ο σκοπός της οικονομικής δραστηριότητας στο καπιταλιστικό σύστημα είναι η απόκτηση αγαθών, και ειδικότερα η απόκτηση χρήματος. Η ιδέα της αύξησης του διαθέσιμου χρήματος είναι ακριβώς το αντίθετο από την ιδέα της εξασφάλισης των αναγκών για τη ζωή που κυριαρχούσε σ' όλα τα προκαπιταλιστικά συστήματα, ιδιαίτερα στη φεουδαρχική-χειροτεχνική οικονομία”⁷. Γίνεται έτσι μια μετατόπιση από τον άνθρωπο, ως κέντρο της οικονομικής ζωής, σε μια αφαίρεση, που είναι η ιδέα της συσσώρευσης υλικών αγαθών, ιδιαίτερα χρήματος. Η ίδια η ιδέα της συσσώρευσης προϋποθέτει μιαν απεριόριστη επέκταση των παραγωγικών δραστηριοτήτων που συντελούνται ανεξάρτητα από τις ανάγκες των συγκεκριμένων ατόμων. Αλλά, “ενώ η ιδέα της συσσώρευσης αποτελεί το σκοπό της οικονομικής δραστηριότητας, η συμπεριφορά που εκδηλώνεται κατά τη διαδικασία της συσσώρευσης αποτελεί το περιεχόμενο της ιδέας του ανταγωνισμού”. Η συμπεριφορά αυτή που, κατά τον Sombart, λογικά ενυπάρχει στην ιδέα της συσσώρευσης, μπορεί να περιγραφεί ως ελευθερία συσσώρευσης αγαθών, που προϋποθέτει την ανεμπόδιση οικονομική δραστηριότητα του ατόμου και ιδιαίτερα τον παραμερισμό των ποσοτικών περιορισμών στη συσσώρευση⁸.

Έτσι, για τον Sombart, “ο καπιταλισμός βασίζεται ουσιαστικά στην ανεμπόδιση άσκηση των φυσικών δυνατοτήτων του ατόμου”. Κάθε άτομο, ως οικονομικός παράγοντας, είναι ελεύθερο να αγωνιστεί για την οικονομική επιτυχία με οποιονδήποτε τρόπο προτιμά, αρκεί να μην παραβιάζει τον ποινικό κώδικα. Δεν υπάρχουν απόλυτα όρια στη συσσώρευση και το ίδιο το σύστημα ασκεί μια ψυχολογική πίεση για απεριόριστη επέκταση. Η